

Особливістю моделі Раша є те, що оцінка не залежить від T_j і α_i , відповідно, не залежить від розподілу рівня знань в групі. Для оцінювання параметрів α_i T_j , а також для ідентифікації тих завдань, відповідь на які не описується цією моделлю, існує ряд процедур [8][9]. З розгляду моделі Раша слідує, що при виконанні завдань однакової складності відношення шансів залежить тільки від відношення знань, але не залежить від абсолютного значення складностей виконаних завдань. Тобто, порівнювати знання двох випробуваних можна, запропонувавши їм завдання однакової складності, при цьому абсолютна складність не має значення: головне, щоб завдання мали однакову складність.

Для того, щоб проводити індивідуально-орієнтоване або адаптивне тестування, використовуються спеціальні тести, в яких набір завдань вже не повинен бути однакової складності. Є різновиди таких тестів. Проте сутність полягає в тому, що випробуваному дається завдання середньої складності. Якщо завдання виконане правильно, то пропонується більш складне, якщо неправильно – більш просте. Таким чином, пропонуючи відносно невеликий набір завдань, можна достовірно встановити рівень знань. Для всього цього необхідне комп'ютерне представлення завдань, з проіндексованою складністю (по шкалі Раша або по іншим, які використовуються).

Висновки. Таким чином комп'ютерна реалізація тестів дає можливість проводити обчислення, які вимагають математичні моделі знань студентів. Також відкриваються можливості будувати більш широкий спектр типів завдань, які визначаються тією областю знань, для якої використовуються тести. Виникає проблема визначення особливостей змістової валідності, діагностичної направленості при переносі традиційних методів педагогічної чи психодіагностичної практики в комп'ютерну. Обробка результатів тестування дає інформацію не тільки у вигляді числового параметру, який характеризує рівень знань окремого студента. Результати створюють картину про загальний рівень навчальних досягнень у групі студентів, скеровуючи напрямки коригування при навчанні для викладача, а також вказуючи на необхідні зміни, які треба вносити для збільшення ефективності навчального програми.

Література: 1. Булах Ірина Євгенівна. *Теорія і методика комп'ютерного тестування успішності навчання (на матеріалах медичних навчальних закладів): Дис. д-ра пед. наук: 13.00.01 / Київський ун-т ім. Т.Шевченка.* — К., 1995. — 430с.; 2. Звонников В., Чельшкова М. *Современные средства оценивания результатов обучения: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений* // — М. : Издательский центр «Академия», 2007. - 224 с.; 3. Rasch G. *Probabilistic models for some intelligence and attainment tests.* – Chicago: The University of Chicago Press, 1981. – 199 p.; 4. Аванесов В.С. *Композиция тестовых заданий.* – Москва: Центр тестирования, 2002.; 5. Анастаси А. *Психологическое тестирование.* М. Педагогика. 1982.; 6. Кривицкий Б.Х. *К вопросу о компьютерных программах учебного контроля знаний*// *Educational Technology & Society.* – 2004. – 7(2). – с.158-169.; 7. Frary R.B. *Formula Scoring of Multiple-Choice Tests (Correction for Guessing)*// *Instructional Topics in Educational Measurement.* – 1988. – с.75-80.; 8. Олійник М.М., Романенко Ю.А. *Тест як інструмент кількісної діагностики рівня знань в сучасних технологіях навчання.* Донецьк: Донецький національний університет, 2001.; 9. Клайн П. *Справочное руководство по конструированию тестов.* Киев: Пан ЛТД, 1994.

УДК 378.22:7:[39]

Сулаєва Н.В.

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, докторант

РОЗВИТОК ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТЬОГО ВЧИТЕЛЯ В НЕФОРМАЛЬНИХ ХУДОЖНЬО-ТВОРЧИХ КОЛЕКТИВАХ

У статті висвітлено окремі аспекти розвитку етнокультурної компетентності майбутнього вчителя. Визначено місце неформальних художньо-творчих колективів: гуртків декоративно-ужиткового мистецтва, театру, народного хору в процесі підготовки студента вищого навчального закладу до передачі мистецької спадщини українського народу.

Ключові слова: етнокультурна компетентність, неформальна мистецька освіта, неформальні мистецькі колективи, мистецтво.

Актуальність. Проблема збереження та передачі етнокультурної спадщини українського народу є не новою. Вона була актуальною в усі часи розвитку нашої країни. У період національного відродження її підіймали з потужною силою, створюючи наукові праці та досліджуючи шляхи її реалізації (І. Франко, М. Драгоманов, М. Грушевський, С. Русова, І. Огієнко, Г. Ващенко). У часи придушення національної свідомості, заборони всього українського чи глобальної русифікації питання збереження та передачі національних надбань прорізалося крізь міцні тенета репресій та чекало слушного часу для повного розквіту.

Сьогоднішня наша держава є сприятливим для узагальнення етнокультурної спадщини українців та створення умов для передачі її молодому поколінню. Одну з передових позицій у даному процесі займає учитель. Йому належить відіграти важливу роль у формуванні етнічної самосвідомості особи, надавши їй можливість засвоїти знання й уявлення про культуру, традиції, ідеали, цінності свого народу.

Розробкою й утвердженням шляхів і засобів виховання молодого покоління на найкращих духовних і матеріальних зразках українського народу займаються І. Бех, О. Вишневський, В. Гнатюк, П. Кононенко, В. Кузь, Ю. Руденко, Б. Ступарик, П. Щербань. Науковці підкреслюють важливість національного виховання, що має здійснюватися безперервно в різних інституціях (сім'ї, дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних, професійно-технічних навчальних закладах, дитячих і молодіжних організаціях і об'єднаннях, територіальній громаді), забезпечуючи гармонійний розвиток і цілісність особистості, сприяючи розквіту її здібностей і обдарувань, збагаченню на цій основі інтелектуального потенціалу народу, його духовності та культури [1, 568].

Для реалізації вищепоставлених завдань необхідним є підготовка високодуховного вчителя, наголошують учені (К. Атрамонова, Б. Вульф, І. Зязюн, Н. Корякіна, В. Кушнір, М. Мурашов, О. Рувінський, Г. Сагач, С. Хамматова, Л. Фрідман, Г. Шевченко тощо). При всій безперечній значущості теоретичних і практичних доробок науковців з питань підготовки майбутніх фахівців до проведення роботи з національного, етнічного виховання слід відзначити, що ще не накопичено достатньої кількості матеріалу, необхідного для розв'язання проблеми розвитку етнокультурної компетенції студентів педагогічних університетів у неформальних мистецьких колективах.

Метою нашої статті є обґрунтування ефективності розвитку етнокультурної компетентності майбутнього вчителя в неформальних мистецьких колективах вищих педагогічних закладів освіти.

Вживаючи термін «етнокультурна компетентність особистості» ми, спираючись на думку вітчизняного науковця Г. Лозко, розуміємо її як здатність людини вільно орієнтуватися у світі значень культури свого етносу, вільно розуміти мову («коди», «шифри») цієї етнокультури і вільно творити цією мовою [4, 289].

Формування етнокультурної компетентності особистості має розпочинатися в родині, адже в переважній більшості дитина співвідносить себе з тим народом, до якого належать її батьки. І якщо членів української сім'ї «можна «впізнати» через їхню неповторну ментальність» [5, 136], етнічну мораль, етнічну самосвідомість, етнічну ідеологію, то природно, що малюк, який у ній виховується, із початку свідомого життя буде вважати себе українцем.

Важливим для розвитку етнокультури дитини є наступний етап – здобуття освіти в навчально-виховному закладі, де визначальними є уміння, майстерність, мудрість, погляди, переконання, ідеали, духовність учителя. Саме на нього покладається одне з найважливіших завдань виховання молодого покоління нашої держави – формування особистості, здатної до самостійного мислення, суспільного вибору й активної діяльності, спроможної органічно поєднувати свої права й інтереси з правами й інтересами нації, держави, орієнтуватися на найвищі загальнонародні та загальнолюдські цінності, тобто виховання громадянина, патріота, гуманіста [1, 568].

Змістовий компонент підготовки майбутнього педагога у вищих педагогічних закладах освіти передбачає:

- наявність професійно-значущих якостей та особливостей майбутнього вчителя;
- наявність інтелекту для розвитку кмітливості, професійної спрямованості сприйняття, пам'яті, мислення, уяви і підвищення творчих здібностей школярів;
- притаманність моральних якостей, які включають любов до дітей, віру в їх можливість та здібності, педагогічну справедливість, повагу до вихованців і становлять основу професійної етики;
- духовність, тобто прагнення до правди, істини в знаннях і праці, краси, що є основою загальної та педагогічної культури сучасного вчителя [2, 614].

Одним із впливових чинників збагачення змісту професійної підготовки майбутнього вчителя національним компонентом є створення в університеті неформального соціокультурного середовища з виразними національними ознаками. У ньому інтегруються різноманітні неформальні об'єднання, серед яких важливу роль відіграють художньо-творчі колективи. Терміном «неформальні» ми підкреслюємо добровільну мистецьку діяльність особистості поза рамками формальної освіти, що відбувається в мистецьких колективах і не супроводжується видачею документа.

Індивідуально-особистісна основа діяльності учасника неформального художньо-творчого колективу задовольняє потреби конкретної людини, використовуючи потенціал її вільного часу. Зміст цієї роботи визначається цілями морального, естетичного, громадянського, патріотичного, інтелектуального, духовного, правового та інших видів розвитку особистості, тобто завданнями формування високодуховних людей, здатних до збереження, збагачення та передачі майбутнім поколінням національних цінностей українського народу.

Особлива цінність мистецької діяльності студентів у неформальних художньо-творчих колективах національного спрямування полягає в тому, що в них створюються сприятливі умови для розвитку ментальності майбутнього фахівця, формування його етнічної моралі, поглиблення етнічної самосвідомості, збагачення етнокультурної компетентності особистості.

Зазначимо, що ментальність – це національний тип світовідчуття («дух народу»), який ґрунтується на етнічних образах і символах (часто підсвідомих), що зумовлюють стереотипи поведінки, психічної реакції, оцінки певних подій чи осіб, ставлення до навколишньої дійсності [4, 291].

Етнічну ментальність українського народу, на думку філософа О. Нельги, складає множина рис, які можна згрупувати навколо таких як мовна специфіка, гуманність, демократизм, селянськість та індивідуалізм [5, 136].

Обґрунтовуючи найпершу та найважливішу ментальну відмінність – мову – учений наголошує, що вона є не тільки знаками, значеннями, особистісними смислами, не лише певним словниковим запасом, мова – це форма безсмертя етносу. І тривога за долю мови є «виразно тотожною тривозі за долю всього українства загалом» [5, 136].

Провідником у багатогранний світ української мови повинен бути вчитель. Саме він має вільно володіти й постійно спілкуватися однією з найважливіших цінностей духовного життя українського етносу – мовою. Причому проживаючи на територіях носіїв етнічних діалектів (лемків, бойків, гуцулів тощо) педагог, звичайно, може користуватися розмовною мовою представників певних етнографічних груп. Та в першу чергу він повинен досконало володіти загальноетнічною (літературною) мовою (в Україні це київсько-полтавським діалектом).

Органічно з'єднаними, засадовими, визначальними щодо всіх інших ментальних рис українського народу, підкреслює науковець, є:

- гуманність, яка включає невойовничість (миролюбність, лагідність), милосердність (благодійність, немстивість), щирість (душевність, сердечність, гостинність);
- демократизм відображає козацькі традиції виборності на керівні посади, рівноправність жінки з чоловіком у сім'ї;
- селянськість (метафора, ознака особливості, примітної дійової етноментальної риси);
- індивідуалізм, проявляється як волелюбність (нескореність, незалежність, самостійність), хазяйновитість (працелюбність, ощадливість, почуття власника), честолобство (прагнення до самовиявлення, наполегливість, спрямованість, «упертість»), оптимізм (упевненість, переконаність, життєрадісність, веселість, гумористичність), інтровертизм (самозаглибленість, філософічність душі, ліризм, пісенність).

Усі названі риси, зрозуміло, мають й інші етноси, та в українців, наголошує О. Нельга, вони виражені найбільш виразно, рельєфно та інтенсивно [5, 147].

Поряд із ментальністю соціальний досвід етносу концентрує етнічна мораль – сукупність традиційно закріплених духовних цінностей, норм, правил, вимог, історично вироблених певним етносом і призначених регулювати вчинки, дії та діяльність як окремих етнофорів, так і їх груп. Вона є найважливішою складовою духовної культури етносу, яка «надихає життя людини сенсом внутрішнього ментального випромінювання... Вона, підсвідомо прищеплюючи етнічні архетипи, етнічні образи й символи, є дороговказом туди, де душа кожного зможе проїнятися теплом душі всієї етнічної спільності» [5, 17].

Етнічна мораль тісно пов'язана з етнічною самосвідомістю – сукупністю знань і уявлень про культуру, традиції, ідеали, цінності свого етносу, а також усвідомлення себе членом етносу, і місця свого етносу серед інших народів [4, 289].

Майбутній педагог має навчитися спрямовувати свою діяльність на розвиток етнічної самосвідомості, яка виявляється в здатності ідентифікувати себе з українським етносом та усвідомлювати своє етнічне «Я» як неповторне, унікальне явище. На професійному шляху сьогоденного студента вищого педагогічного навчального закладу виникатимуть труднощі з подоланням етнічної самосвідомості перехідного типу (коли дитина невпевнена у прихильності до свого етносу) та «нульової» етнічної самосвідомості (в нашій державі є певна частка людей, яка за походженням належить до українського етносу, але не вважає себе його представником). І найвищим результатом роботи майбутнього вчителя з формування етнічної самосвідомості буде високий рівень її сформованості в учнів – тверда, непохитна самоідентифікація молодої людини зі своїм етносом. Нагадаємо, що поняття «етнос» як кровноспоріднена спільнота людей, окрім мови (рідної мови), включає спільну територію (рідну землю), спільні родові легенди про походження свого етносу, спільну історичну пам'ять, звичаї та обряди [4, 289].

Важливим елементом етнічної самосвідомості та складником інших компонентів самосвідомості особистості – моральних, релігійних, політичних тощо – є почуття Батьківщини. Перше наукове дослідження останнього як феномена етнічної самосвідомості особистості здійснене вітчизняним ученим О. Нельгою. Він відзначає, що формування даного почуття зумовлене дією багатьох чинників, зокрема, такими як земля предків, країна народження й зростання (етнізації) – «країна дитинства», місцевість народження й зростання, держава вкоріненого проживання, місцевість вкоріненого проживання тощо [5, 104].

Планомірна та систематична робота з формування або розвитку ментальних ознак, етнічної моралі, етнічної самосвідомості, почуття Батьківщини в молодого покоління нашої держави є необхідним для збереження українськості, яка, за В. Пікельною, охоплює:

- духовний рівень – стратегічну спрямованість життєдіяльності даної спільноти та її інтересів, найузагальненіші установки, орієнтації, головні ідеї, ідеологеми, ідеали, духовні цінності, стійкі риси характеру;

- типово-характерний рівень – світоглядні риси, ментальні ознаки, базові цінності, усвідомлені й неусвідомлені характеристики, типові настанови й готовність діяти у типових ситуаціях;

- традиційно-буттєвий рівень – ситуативні установки, стереотипи поведінки, базові архетипи, схильність до оцінок, реакцій і дій у конкретних повсякденних умовах [6, 274].

У професійній підготовці майбутніх педагогів українськість (етнічність) має збагачуватися шляхом поглибленого ознайомлення з етнічною культурою – сукупністю матеріальних і духовних цінностей, вироблених певним етносом впродовж його історії на його власній території засобами етнічного самовираження... [4, 289].

Вітчизняні науковці В. Кафарський та Б. Савчук вказують, що етнічна культура, яка відображає не біологічний, а суспільний феномен життєдіяльності певної спільноти (зокрема українського народу), виконує певні функції, основними з яких є:

- ідентифікуюча – слугує виокремленню одного етносу від іншого через протистояння «ми» («свої») – «вони» («чужі»);

- комунікативно-інтегрувальна – здійснює передачу етнокультурної інформації в діяхронній (між поколіннями) та синхронній площинах, сприяючи внутрішній консолідації спільноти та збереженню її самобутності;

- репродуктивна – сприяє кількісному (фізіологічно-популяційному) та якісному (матеріальному й духовному) відтворенню етнічної спільноти;

- нормативна – забезпечує систему організації та регулювання етносоціального організму на основі усталених загальноприйнятих цінностей, ідеалів, традицій, звичаїв тощо;

- пізнавально-інструментальна функція полягає в тому, що через створення та пізнання етнічної картини світу людина здатна її видозмінювати та вдосконалювати [3, 252].

Формуванню українськості та підготовці майбутнього фахівця до гармонійного використання поліфункційних можливостей культури нашого народу сприяє участь студентів у таких неформальних мистецьких колективах як гуртки декоративно-ужиткового мистецтва (вишивки, ткацтва, різьби по дереву, виробів із соломки тощо), ансамблі народного танцю, театри, народні чи академічні хори тощо. У них систематично та послідовно відбувається становлення фахівця, здатного вільно орієнтуватися в культурних надбаннях українського народу, любити, глибоко поважати та бути вірним рідній мові, розуміти символи та знаки, які несуть у собі найкращі зразки мистецької спадщини українців, отже мати високий рівень етнокультурної компетентності.

Зокрема, особливою цінністю щодо розуміння символіки українського народу вирізняється діяльність студентів у неформальних мистецьких колективах декоративно-ужиткового мистецтва (вишивки, ткацтва, різьби по дереву, виробів із соломки тощо). У них майбутні фахівці мають змогу збагатитися знаннями про основні орнаментальні мотиви українського народу, які склалися впродовж багатьох століть:

- графічними символами (крапка – початок всіх початків; крапки – зорі; лінія – земля; крапки між горизонтальними лініями – засіяне поле; хвиляста між двома горизонтальними лініями – земля з запасами води; квадрат, ромб – символи родючості землі; коло – сонце, символ життя тощо);

- символічним значенням рослин (калина – кров народу, дівоча краса і цнота, кохання, символ рідної землі; дуб – сила, мужність, здоров'я; виноград – радість сімейного щастя; барвінок – довголіття, нев'януча молодість, освідчення в коханні та сімейне благополуччя; чорнобривці – чоловіча краса; ягоди – добробут, врожай тощо);

- значенням зображень птахів (голуби, горлиці – любов, чесність, щирість та вірність; журавель – птах сонця, вісник родючості землі; качка – символ життя, ластівка – добро, щастя, відродження, домашній затишок, сокіл – сонце, небо, блискавка, мужній юнак, Першобог тощо).

Окрім цього студенти-учасники гуртків декоративно-ужиткового мистецтва мають змогу збагатити словниковий запас:

- назвами елементів українського костюму в процесі виготовлення ляльок (ляляна сорочка, запаска, крайка, плахта, корсетка, жупан, чоботи-чорнобривці, постолі-коти, очіпок, підшальник, капор, вінок, кісник, корали, дукати);

- поняттями, які використовували українці в процесі виготовлення килимів (ткання, деркання, снування нитками, тороки тощо);

- назвами технік вишивки, які здавна були поширені в Україні (занизування, настилування, вирізування, мережка, виколювання, низинка, хрестик, півхрестик, городоцький шов, вишивка по брижах, вільна гладь, стебнівка, ланцюжок, косичка, решітка);

- термінами, що пов'язані з виготовленням різноманітних виробів із глини (гончар, гончарний круг, горно, випалювання, лощення, задимлення, горнець, корчан, кухоль, таріль, брязкальця, пряслиця, тягарці тощо).

Збагачення етнокультурної компетенції відбувається також у неформальних театральних колективах, робота в яких спрямована здебільшого на розвиток комунікативної компетентності. Учасники

неформальних театральних гуртків мають змогу обирати для вистав твори на власний розсуд, оскільки зміст діяльності творчих колективів неформальної мистецької освіти (на відміну від формальних) не обмежується типовими програмами і не обумовлюється списком необхідних для постановки творів. Національно налаштована молодь, як правило, зупиняється в своєму виборі на творах, багатих на народні пісні, ігри, назви українських страв: локшина, куліш, каша (І. Котляревський, І. Нечуй-Левицький, І. Карпенко-Карий), музичних інструментів: бандура, сопілка, дудка (І. Котляревський, Т. Шевченко), елементів українського костюма: спідниця, корсет, ланцюжок, запаска, чоботи, платок, кожух (І. Котляревський, І. Карпенко-Карий, М. Старицький).

Програвання та показ вистав дає змогу учасникам народного театру використовувати справді сакральний знак людського спілкування – слово. Звертаючи увагу не лише на зміст тексту, а й на фонетичну організацію мовлення – сполучність звуків, чергування голосних і приголосних, інтонування лексичних одиниць відбувається посилення інформаційного (обмін інформацією), інтерактивного (зв'язки і впливи учасників) і перцептивного (сприйняття органами чуттів) взаємозв'язку.

У процесі практичної діяльності в неформальному театральному колективі майбутні вчителі удосконалюють знання мови рідного народу, оволодівають досвідом поколінь, знаннями навколишньої дійсності в обсязі, який у кілька разів перевищує досвід однолітків. Тому значення участі студента вищого педагогічного навчального закладу в театральному колективі переоцінити неможливо.

Неоціненним скарбом для формування етнокультурної компетентності майбутнього фахівця є українська пісенна творчість – думи, пісні, балади, історичні, стрілецькі, ліричні, дитячі пісні – окраса духовної культури нашої нації. Вона увіковічує славні традиції, героїчні вчинки, думки, надії, прагнення, знання, світоглядні уявлення, вірування, мораль, які покликана передати молодому поколінню людина з високим званням «Учитель».

Український народ за період свого існування створив незчисленне і розмаїте багатство музичних перлин, вважають, що цих творів тільки записано понад двісті тисяч. Тому керівники вокальних художньо-творчих колективів (хорів, ансамблів) мають можливість вибрати для виконання саме такі, які своєю художньою цінністю спонукають студентів до шанобливого ставлення до «живої» мови українського народу. Адже тексти пісень сповнені яскравими зразками різноманітних художніх засобів: антитез («На багатім сині вишита сорочка, // а на сиротині нема ні шнурочка»), гіпербол («Ой виїшла, виїшла, Божая Мати! // Кулі вертала, турків вбивала, монастир врятувала!»), епітетів («Посіяла огірочків низько над водою, // буду я їх поливати дрібною сльозою»), метафор («Як обніме, як пригорне, // аж серденько в'яне»), риторичних питань («Чи щаслива та билінка, що росте у полі?») тощо.

Окрім того, тексти пісень насичені словесними символами, які перегукуються з графічною, рослинною та тваринною символікою, зокрема: калина, верба, зіронька, горлиця – дівчина; дуб, явір, сокіл, місяць – парубок. Символічні знаки, оспівані в музичних перлинах, є лише невеликою часткою багатства інформації, яку несуть в собі українські народні пісні. Студент, який є учасником неформального мистецького народного колективу, має можливість не тільки збагатити власну етнокультурну компетентність, але й на основі вивчення українських народних пісень поглибити знання про події та явища суспільного життя, громадського й родинного побуту, трудової діяльності українців. У його розпорядженні відомості про особливості боротьби проти загарбників, національного й соціального гноблення рідного народу, і, що найважливіше, зразки палкої любові українського народу до Вітчизни.

Висновки. Майбутній фахівець, який збагатив формальну освіту неформальною мистецькою, а отже, має сформовану українську ментальність, етнічну мораль та етнічну самосвідомість може стати повноцінним носієм етнокультурної спадщини українського народу. Відчуття самотності, неповторності, унікальності та краси етнічних здобутків дасть змогу створити простір для нових творчих пошуків, відкриттів, унікальних методів самовираження майбутнього вчителя, а через нього – молодого покоління нашої держави.

Література: 1. Доукіна О. М. Національне виховання дітей і учнівської молоді // *Енциклопедія освіти* / [головний ред. В. Г. Кремень]. – К. : Хрінком Інтер, 2008. – 1036 с.; 2. Євтух М. Б. Організація навчально-виховного процесу у педагогічних навчальних закладах // *Енциклопедія освіти* / [головний ред. В. Г. Кремень]. – К. : Хрінком Інтер, 2008. – 1036 с.; 3. Кафарський В. І., Савчук Б. П. Етнологія. Підручник / В. І. Кафарський, Б. П. Савчук – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 432 с.; 4. Лозко Г. С. Етнологія України. Філософсько-теоретичний та етнорелігієзнавчий аспект / Галина Лозко – К. : АртЕк, 2001. – 304 с.; 5. Нельга О. В. Теорія етносу. Курс лекцій: Навчальний посібник / Нельга Олександр Вячеславович – К. : ТАНДЕМ, 1997. – 368 с.; 6. Пікельна В. С. Етнопедagogіка // *Енциклопедія освіти* / [головний ред. В. Г. Кремень]. – К. : Хрінком Інтер, 2008. – 1036 с.; 7. Усатенко Т. П. Народна педагогіка // *Енциклопедія освіти* / [головний ред. В. Г. Кремень]. – К. : Хрінком Інтер, 2008. – 1036 с.